

İLK VAHYİN GELİŞİ HADİSİ BAĞLAMINDA VARAKA B. NEVFELİN HZ. PEYGAMBER'E DİNÎ-KÜLTÜREL ETKİSİNE DAİR İDDİALARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Özcan HIDİR*

EVALUATION OF THE CLAIMS ABOUT WARAQAḤ B. NAWFAL'S RELIGIOUS-CULTURAL INFLUENCE ON RASULULLAH IN THE CONTEX OF FIRST HADITH ON REVELATION

Waraqah bin Nawfal lived for the most of his life in the pre-Islamic era. He died shortly after the first revelation to the Prophet Muhammad. He refused paganism, the bad habits of the Arabs such as killing girls, was searching for the truth, and was a wise man and a Christian who believed in only one God. However, we do not find sufficient information about him in the early Islamic literature. This led to the fact that he did not become a well-known person. This is also the source of the speculations about him aroused by orientalists.

On the other hand, the knowledge of Waraqah about the holy books of pre-Islamic religions (Judaism, Christianity etc.) which we know from the Islamic literature particularly hadiths on the first revelations to the Prophet is at first sight susceptible for different interpretations. Starting from this, the orientalists claim that Waraqah influenced on the Prophet's teachings and personality. However, if we consider the information on the subject as a whole and study the different variants of the hadith concerning Waraqah, we can conclude that the conclusion of the orientalists on the subject comes into being as a result of not studying the information in the literature as a whole. Beside this, we can also consider the manner of the orientalists to the subject as an effort to separate the teachings of the Prophet from the divine revelation.

In this article, we will mention firstly the view of the orientalists on the subject and then we will analyze the information about Waraqah in the hadiths on the first revelation to the Prophet from an Islamic point of view.

Giriş

Asıl adı Varaka b. Nevfel b. Esed b. Abdu'l-Uzzâ b. Kusay¹ olan Varaka b. Nevfel, Hz. Hatice'nin amcasının oğludur. İslâm kaynaklarında hayatıyla alakalı fazla

* Assist. Prof Dr. İslamitische Universiteit Rotterdam. ohidir@hotmail.com

¹ bk. İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sekkâ ve dğr., Kahire 1375/1955, I, 222; İbnü'l-Esîr, *Ebu'l-Hasen İzzüddîn, Üsdü'l-ğâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*, Muhammed İbrahim el-Bennâ ve dğr., yayın yeri ve tarih yok, V, 88; İbn Hacer, Şihâbüddîn Ahmed b. Ali el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyizi's-sahâbe*, Beyrut 1327, III, 633; Matrîfî, Üveyyid b. Ayad, *Varaka b. Nevfel fî bathâni'l-cenne*, Mekke 1993, s. 6. Varaka ve Hz. Peygamber'in nesepleri, Hz. Peygamber'in IV. kuşaktan dedesi olan Kusay b. Kilâb'ta birleşmektedir (bk. Matrîfî, *a.g.e.*, 45).

bilgi verilmemesi, onun kapalı bir şahsiyet olarak kalmasına yol açmış ve bu durum, hakkındaki spekülatif yorumları da beraberinde getirmiştir. Hz. Peygamber ile bir defadan fazla görüştüğüne dair kaynaklarda açıklayıcı/sarih bilgi bulunmayan Varaka'nın, Mekke döneminde Hz. Peygamber'i dinî ve fikrî anlamda etkileyen kimselerden olduğu, gerek şarkiyatçılar gerekse bazı Müslüman araştırmacılar tarafından öne sürülmektedir.²

Bu itibarla biz bu araştırmamızda, hayatına dair kaynaklarda yeterli bilgi bulunmadığını³ söylediğimiz Varaka'nın, biyografisinden ziyade, ilk vahyin gelişi hadisi bağlamında dinî-kültürel olarak Hz. Peygamber'e herhangi bir etkisinin olup olmadığı tartışmalarını değerlendireceğiz. Zira şarkiyatçılarca Hz. Peygamber'i Mekke döneminde en çok etkileyen şahsiyetlerin başında Varaka gösterilmekte ve onun Hz. Peygamber ile görüşmesinin, İslâm kaynaklarında geçtiği üzere, bir defa ile sınırlı olmadığı ileri sürülmektedir.⁴

VARAKA B. NEVFEL'İN HZ. PEYGAMBER'E ETKİSİ İDDIALARI

Varaka b. Nevfel'in Hz. Peygamber'i dinî ve kültürel anlamda etkilediği iddiaları daha ziyade şarkiyatçılar tarafından ortaya atılmıştır. Buna göre Varaka'nın Hz. Peygamber ile ilgisine dair iddiada bulunan ilk şarkiyatçılardan biri, XIX. yüzyıl Alman şarkiyatçılarından ve "İslâm'ın Yahudi kökeni teorisi"nin⁵ ilk mimarlarından Yahudi asıllı A. Geiger'dir (1810-1874).⁶ Onun, sahasının ilki

² bk. Rubin, *The Eye of the Beholder. The Life of Muhammad as viewed by the Early Muslims*, Princeton 1995, s. 103; Matrifi, *a.g.e.*, s. 6-8; Çağatay, Neşet, "Varaka", *İslam Ansiklopedisi*, MEB Yayınları (Eskişehir Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi 1997, I. Baskı), XIII, 208.

³ Varaka b. Nevfel ile ilgili bazı müstakil çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar içerisinde en önemlisi, Uveyyid b. Ayyâd el-Matrifi'nin *Varaka b. Nevfel fî bathâni'l-cenne* (Mekke 1993) adlı eseridir. İsminden de anlaşılacağı üzere, Varaka'nın Hz. Peygamber'e daha ilk görüşmesinde imân ettiği (bk. s. 6) temel teziyle meseleyi ele alan yazarın bu eserinde, şarkiyatçıların Varaka ile ilgili şüphelerine hemen hiç değinmemesi, konuları da ilmi ve sistematiklikten uzak ele alması, bizce eserin önemli eksiklikleridir. Buna rağmen Varaka b. Nevfel ile ilgili klâsik kaynaklardaki bilgileri derleyip toplaması açısından önem arz eder. Muhammed Hamîdullah'ın "Two Christians of Pre-Islamic Mecca 'Uthman ibn al-Huwairith and Warakah ibn Nawfal"i (*JPHS*, VI/2, 1958, s. 97-103) ile Pakistanlı araştırmacı Yûsuf Abbâs Hashmî'nin "Waraqah b. Nawfal", (*JPHS*, XVIII/1, Karachi 1970, s. 1-22), adlı makaleleri, bu konudaki önemli belli başlı çalışmalar olarak gösterilebilir.

⁴ bk. Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Menâr, Dâru'l-fikr*, tarihsiz, XI, 170; Hashmî, Yûsuf Abbâs, "Waraqah b. Nawfal", 1, 2.

⁵ bk. Hıdır, Özcan, "İslâm'ın Yahudi Kökeni Teorisi İle İlgili İddialar ve Çalışmalar", *İlam Araştırma Dergisi*, III/1, 1998, 155-68.

⁶ A. Geiger, Almanya'daki Reformist Yahudiliğin kurucusu olup, fikirleriyle meşhur şarkiyatçı Ignaz Goldziher'e (ö. 1921) öncülük ettiyse de Goldziher'in gölgesinde kalmıştır. Daha çok tarihçiliği ile tanınan Geiger, Almanya'daki Rabbânî/Ortodoks Yahudi Mezhebi içerisinde çeşitli dinî görevlerde bulunduktan sonra, Reformist Yahudiliğin kurulmasına öncülük etmiştir. Yahudiliğin milli bir din olması fikrine karşı çıkmış ve Yahudiliği sadece bir din olarak algılamıştır. Berlin ve Breslau'da Yahudi teolojisi ile ilgili kürsülerin kurulmasında rol oynamıştır. Ölümüne kadar da Berlin'de kendi kurduğu kurumun başında bulunmuştur. Hayatı hakkında bilgi için bk. Levinger, "Geiger, Abraham", *EJ*, VII, 357-360; Comay, Joan, *Who's Who in Jewish History*, London 1995, s. 138; Cohn-Sherbok, Dan, *A Popular Dictionary of Judaism*, G. Britain 1995, s. 59. Ayrıca Geiger'in *Judaism and Islam* adlı eserine M. Perlmann tarafından yazılan takdim yazısına da bakılabilir. Öte yandan Yahudi tarihinde önemli bir yere sahip olan ve adı geçen eseri sahasının ilki sayılan daha da önemlisi şarkiyatçıların ilk isimlerden olan I. Goldziher'i de fikirleriyle etkileyen isimlerin başında gelen Geiger'in, *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*'nde yer alması, kanaatimizce bir eksikliklerdir.

sayılabilecek kitabı *Judaism and Islam*'da⁷ ileri sürdüğü görüşler, bu konuda örnek olarak verilebilir. Oldukça polemik içeren bir üslûpla kaleme aldığı bu eserinde Geiger, Hz. Peygamber'in sıkı dostluk ilişkisi içerisinde bulunduğu kim-selerden birinin de, bir müddet Yahudiliği de benimsemiş olduğunu söylediği Varaka b. Nevfel olduğunu öne sürer.⁸ Alois Sprenger de bu konuda söz söyleyenlerin ilklerinden olup⁹ Varaka'nın Hz. Peygamber'in nübüvvetinin ilk yıllarında bir hanîf ve Allah'ın kendisine vahiy indirdiğini söyleyen biri olduğunu iddia etmektedir. Ona göre Varaka, "hanîf" dinine bağlılığını sürdürdüğü müddetçe Hz. Peygamber'e inandığını açıklayan biridir; ancak Hz. Peygamber'in Hanîflikten dönmesi, önce verdiği sözleri yerine getirmeyip başka bir şahsiyet olması sebebiyle Varaka Hanîflikten yüz çevirmişti. Sprenger, Varaka'nın daha sonra Mekke'ye gelen çeşitli Hıristiyan mezheplerinin telkinleriyle Ortodoks kilisesinin bir üyesi olarak Hıristiyanlığı seçtiğini ve bu inanç üzere öldüğünü ileri sürmüştü; sözlerinin devamında ise, Varaka'nın Hz. Peygamber'in risâlet ile görevlendirildiğini müjdeleyen sözlerini reddettiğini iddia etmiştir. Sprenger, Varaka hakkında bu ve benzeri iddialarına devam ederek, sîret yazarlarının ve muhaddislerin Varaka'nın hiç gerek yokken ölüm tarihini erken bir dönem olarak verdiklerini de iddia eder. Çünkü ona göre, Varaka'nın Hanîflikten yüz çevirmesi, o dönemde İslâm'dan başka bir dine girişe ilk örnek olup bu durum, Hz. Peygamber'in, akrabalarından biri tarafından terk edilmesi anlamına gelmekteydi. Sprenger'in iddialarından bir diğeri de, erken dönemlerden itibaren Hanîflik ile alâkalı rivayetlerin İslâm kaynaklarından temizlendiği ve böylece Varaka hakkındaki bilgi ve rivayetlerin de yok edildiğidir.¹⁰

Lammens (ö. 1937), Varaka b. Nevfel'in kavmi olan Benî Esed b. Abdü'l-Uzzâ'nın bütününe Hıristiyanlığa mensup olduğu olgusundan hareketle, onun Mekke'deki Hıristiyanların lideri olduğunu öne sürer. Bu sıfatıyla birlikte Varaka'nın, Hz. Peygamber'e hocalık ettiğini, ona (s.a.) bazı hakikatleri ilham yoluyla aktarıp

⁷ Temelleri ve iddia ettiği fikirlerin çoğunun kaynağı, merkezî Avrupa'nın geleneksel hümanist eğilimleri olduğu anlaşılan bu eserin aslı, ilk kez 1832 yılında Bonn'daki Felsefe Bölümü'nde açılan ödüllü bir yarışmaya sunulan bir makaledir.

⁸ bk. Geiger, Abraham, *Judaism and Islam*, New York 1970, s. 17. Öte yandan Varaka b. Nevfel'in kaynaklarda çoğunlukla Hıristiyanlık ile irtibatlandırılması, Hıristiyan asıllı bazı şarkiyatçıları, Hz. Peygamber ve İslâm'ın Yahudi kültüründen ziyade Hıristiyan kültüründen etkilendiği iddiasına götürmüştür. Bu iddiaların yoğun olarak ortaya atıldığı çalışma, R. Bell'in *The Origins of Islam in its Christian Environment* (London 1968) adlı eseridir. Bell bu eserde, özetle, İslâm'a herhangi bir Yahudi etkisinin olmadığını bilakis etkinin Hıristiyanlıktan olduğunu iddia eder. Bu iddiaları biraz daha yumuşatarak Bell'in talebesi W. M. Watt da ileri sürmüştür. O gerek "Islamic Attitudes to Cultural Borrowing" (*The Scottish Journal of Religious Studies*, VII, 1936, s. 141-149) adlı makalesinde gerekse *Muhammad at Mecca* (Karachi 1979) adlı eserinin sonuna eklediği "Arabian Monoteism and Judeo-Christian Influences" adlı ekte bu iddiaları dile getirir. Ancak, aşağıda da değinileceği gibi Watt, Bell'den farklı olarak İslâm'a Yahudi etkisini de kabul eder. Geniş bilgi için bk. Hıdır, "İslâm'ın Yahudi Kökeni Teorisi İle İlgili İddialar ve Çalışmalar", s. 155-169.

⁹ bk. Hashmî, a.g.m., s. 2.

¹⁰ Sprenger'in bu iddiaları için bk. *Das Leben und die Lehre des Muhammad*, Berlin 1861-1865, I, 92-99, 125, 126, 335. Sprenger'in bu iddiası tamamen ilmi objektiflikten uzak ve ön yargılı bir bakış açısını yansıtır. Her ne kadar kaynaklarda Varaka ile ilgili fazla bilgi bulunmuyorsa da, bu sadece ve özellikle Varaka için söz konusu değildir. Zira dönemin pek çok şahsiyeti hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Kaldı ki Sprenger burada Varaka hakkında kendi arzusu ve iddiaları doğrultusunda bilgi bulamadığından da yakınıyor olabilir. Zira İslâm kaynaklarında Varaka ile ilgili bilgilerin, onu tatmin etmemiş olduğu anlaşılmaktadır.

âdeta bir mürebbî gibi fikrî ve dinî olarak onu (s.a.) yetiştirdiğini ileri sürer. Lamens'e göre Varaka bunu, cahil ve ümmî olan Araplara ibâdet edecekleri bir tanrı, uyacakları bir peygamber ve okuyabilecekleri bir kutsal kitap göstermek için yapmıştır.¹¹ William Muir (ö. 1905) de Varaka'nın Hz. Peygamber'in dinî mesajına ortak olduğunu belirttikten sonra, Hz. İsmâ'nın hayatı ile ilgili bilgileri Resûlullah'ın, Varaka'nın (Arapça'ya) tercüme ettiği İncil'den aldığını iddia eder.¹² L. Caetani (ö. 1926) ise, Varaka b. Nevfel ile ilgili iddialarında Sprenger'in izini takip etmiş ve onun iddialarını bir adım öteye götürmüştür. Varaka'yı "bağımsız bir din düşünürü"¹³ diye takdim eden Caetani, aynı zamanda, Varaka'nın Hz. Peygamber'i etkileyen kimselerden başında geldiğini öne sürer.¹⁴ Ayrıca David Samuel Margoliouth ve W. M. Watt da, Varaka'nın Hz. Peygamber'i etkilemiş olabileceğini söylemektedirler.¹⁵

Öte yandan Reşîd Rızâ, İslâm vahiy telâkkisinin sıhhati konusunda ortaya atılan şüphelerden biri olarak, E. Dermenghem'in iddialarına yer verir. Zira Dermenghem'e göre Varaka, Hıristiyanlığı bilen Arapların âlimlerinden biri olup Hz. Hatice'nin akrabası olmasından hareketle de, Hz. Peygamber ile yakın ilişkisi olmuş ve bu sayede Resûlullah, Varaka'dan Ehl-i Kitâb bilgisini almıştır.¹⁶ Ancak Reşîd Rızâ, Dermenghem'in, Varaka ile ilgili hadis kaynaklarında bulunan rivayetleri bilmediğini ve bunları birbirine karıştırdığını söyler. Reşîd Rızâ'ya göre, Varaka ile ilgili verdikleri bilgilerdeki muhaddislerin maksadı, onun sahâbî olup olmadığını belirlemektir. Şayet naklettiklerinden başka Varaka'nın Yahudi ve Hıristiyan kültürü ile irtibatını gösteren bilgi ve rivayet bulunsaydı bunu çekinmeden nakledebilirlerdi.¹⁷

Şarkiyatçılara ait bütün bu görüş ve iddialardan, Varaka'nın Hz. Peygamber'e dinî ve fikrî etkisi iddiası, Varaka ile ilgili olarak en önemli mesele olarak karşımıza çıkar. Zira onlara göre, dönemin hâkim kültürü olan putperestliği reddeden Resûlullah'a (s.a.), benzer bir tavır sergileyen Mekke'nin bilgisi Varaka'nın etkisinin olmaması düşünülemez ve dönemin putperest kültürüne karşı Hz. Peygamber, Varaka gibi bir rehberin öncülüğünde hareket etmiştir.¹⁸ Varsayım ve mantıkî çıkarımlara

¹¹ Lammens'in bu iddiaları için bk. Matrifi, *Varaka b. Nevfel fî bathâni'l-cenne*, s. 8-9. Lammens'in İslâmî nasları taraflı ve ilmî ciddiyetten uzak anlamasıyla ilgili görüşler için bk. Bedevî, Abdurrahman, *Mevsûatü'l-müşteşrikîn*, Beyrut 1984, s. 347-49.

¹² bk. Muir, Sir William, *The Life of Mohammad*, ed. T. H. Weir, Edinburgh 1923, s. 36, 42, 123.

¹³ bk. Caetani, Leone, *İslam Tarihi*, trc. Hüseyin Cahit Yalçın, İstanbul 1924-1927, I, 399.

¹⁴ bk. Caetani, *a.g.e.*, II, 37.

¹⁵ bk. Margoliouth, David Samuel, *Mohammad and the Rise of Islam*, London 1905, s. 42, 67, 97; Watt, W. Montgomery, *Muhammad at Medina*, Oxford, 1956, s. 315.

¹⁶ bk. Reşîd Rızâ, *el-Vahyü'l-Muhammedî*, Kahire 1408/1988, s. 49-50.

¹⁷ bk. Reşîd Rızâ, *el-Vahyü'l-Muhammedî*, s. 50.

¹⁸ Diğer taraftan "Muhakkak biliyoruz ki onlar, 'Mutlaka onu bir beşer/insan öğretiyor' da diyorlar. İlhad etmek istedikleri (kendisine temayül gösterdikleri) kimsenin lisanı a'cemîdir (açık ve anlayışlı değildir); bu Kur'ân ise, gayet belîğ bir Arapça lisandır" (en-Nahl 16/103) âyeti, Hz. Peygamber'in vahiy irtibatını inkâr demek olan, onun (s.a.) öğretilerini Varaka vb. kimselerden aldığı iddiası, esasen Kur'ân'ın nâzil olduğu dönemdeki müşriklerin iddiasıyla paralellik arz eder. Bu âyetteki "beşer" kelimesiyle ilgili müfessirler, o dönemde Mekke'de bulunup Tevrat'ı okudukları bildirilen Cebr, Yesâr, Aiş veya Yaiş, Kays ve Addâs gibi bazı Yahudi-Hıristiyan kölelerin isimlerini zikrederler. Ancak bunlar arasında, Hz. Peygamber'e o dönemde etki edecek biri olan Varaka'nın ismi yer almaz (bk. Ateş, Süleyman, Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri, İstanbul, tarihsiz, V, 148). Âyetteki "a'cemî" kelimesinin izâhı da, Varaka'ya uymaz; zira Varaka'nın ana dili Arapça'dır. Şu halde bu âyetin yorumundan hareketle Varaka'nın, Hz. Peygamber'i yönlendirip ona (s.a.) danışmanlık yapan biri olmadığı sonucu çıkar (bk. Hasmî, "Warakah b. Nawfal", s. 13).

dayalı bu anlayışın temel sebebinin, Hz. Peygamber'in vahiy irtibatının inkârı anlamına geldiği açıktır.¹⁹ Vahiy irtibatı olmayan Hz. Peygamber'in, Kur'ân, Sünnet ve dolayısıyla İslâm'ı oluşturacağı kaynak olarak Râhip Bahîrâ, Varaka, diğer hanîfler ve dönemin Arap Yarımadası'ndaki Yahudi-Hıristiyanlar hatıra gelecektir. Ancak insaf, aklı selim, ilmî ve tarihî veriler ölçüsünde düşünüldüğünde, Varaka'nın Hz. Peygamber'i dinî-fikrî olarak etkilediği ve ona (s.a.) Arapça'ya tercüme edilmiş -veya etmiş olduğu Kitâb-ı Mukaddes'ten okuduğu iddiası, gerçeği yansıtmamaktadır. Zira elde mevcut İslâmî kaynaklardaki bilgiler, buna imkân vermemektedir. Konuyla ilgili görüş ve iddialarda bulunan şarkiyatçıların ise, İslâmî kaynakların haricinde başka kaynaklara atıfta bulunmadıkları görülür.

Öte yandan Varaka b. Nevfel'in o dönemde Arapça bir Kitâb-ı Mukaddes nüshasına sahip olup bu nüsha ile Hz. Peygamber'e etkisinin olduğu konusunda da şarkiyatçılar, farklı görüşlere sahiptir. Mesela Sprenger, dönemin Mekke'sinde Kitâb-ı Mukaddes'in *bir kısmının* Arapça olarak mevcut olduğunu ve bu Arapça Kitâb-ı Mukaddes sayesinde Varaka'nın, Hz. Peygamber'e Yahudi-Hıristiyan kültürünü aşladığını iddia ederken²⁰ Muir, "Muhammed'in herhangi bir İncil'i okuduğu fikrine katılmıyorum" diyerek sözlerini şöyle sürdürür: "Kutsal kitaplardan herhangi birinin Varaka'nın kullanımında olduğunu ya da onlardan bir kopyanın onun yanında bulunduğunu düşünmek, oldukça şüpheli bir meseledir."²¹ Watt da, Hz. Peygamber'e Hıristiyan kültürünün yanında belli oranda Yahudi kültürü etkisinin olduğunu kabul eder. Ancak o, Hz. Peygamber'in Kitâb-ı Mukaddes'i asla okumadığını, Yahudilik ve Hıristiyanlık hakkında bilgisi olan Araplardan bu konuda istifade ettiğini öne sürer.²² Bu anlamda Watt, Hz. Peygamber'in erken dönemlerden itibaren Varaka ile irtibatlı olduğunu ve ondan çok şey öğrendiğini; neticede İslâm öğretilerinin pek çoğunun Varaka'nın fikirleriyle şekillendiğini ileri sürmektedir.²³

Diğer taraftan bazı şarkiyatçılar, Varaka'nın dinî hayatının altı safhada geliştiğini söyleyerek²⁴ bu merhaleleri, putperestlik ve câhiliye dönemi, hanîflik dönemi, Kitâb-ı Mukaddes okuyarak Hıristiyan olması dönemi, Hz. Peygamber'e tâbi olarak her ikisinin de Hanîfliğe mensup olmaları dönemi, Hıristiyanlığı terk etmesi dönemi ve tekrar Hıristiyanlığa dönüşü dönemi olarak açıklamaktadırlar. Varaka'nın dinî hayatında bu evreleri geçirdiğinin kabulü, onun Hz. Peygamber'i etkilemesi bir yana, kendi rûhî ve dinî yapısından bile tereddütler geçirdiğini gösterir ki, bir kimseyi dinî ve fikrî olarak etkilemek için her şeyden önce etkileyenin sağlam bir ruh hâli ve sağlıklı bir dinî hayatının olması gerekir. Aksi takdirde herhangi bir etkiden söz edilemeyeceği açıktır. Bütün bunlar, Varaka'nın Hz. Peygamber'in dinî ve fikrî dünyasında derin izler bıraktığı yönündeki iddiaların, esasen tarihî delillerden mahrum, subjektif birer iddia olduğunu gösterir. Varaka'nın son nefesini verirken sahip olduğu inanç konusu,

¹⁹ Varaka ile ilgili görüş ve iddia sahibi şarkiyatçılar arasında W. M. Watt'ın vurgulanması gereken farklı bir yönü, onun İslâm'ın vahiy ürünü olduğunu kabul etmesi ancak bu vahyin, dönemin kültüründen etkilenmediği yönünde bir kanaate sahip olmasıdır (bk. Watt, "Islamic Attitudes to Cultural Borrowing", s. 142).

²⁰ bk. Sprenger, *Das Leben und die Lehre des Muhammad*, I, 132.

²¹ Muir, *The Life of Mohammad*, s. 310.

²² bk. Watt, "Islamic Attitudes to Cultural Borrowing", s. 142.

²³ bk. Watt, *Muhammad at Mecca*, s. 39, 51.

²⁴ bk. Hashmî, a.g.m., s. 17-18.

kaynaklardaki bilgilerin farklılığı, onun hayatının belli dönemlerinde farklı inanç evrelerine sahip olduğu yönünde yukarıda zikri geçen iddiayı doğrular niteliktedir. Zira kaynaklarda onun Hıristiyan,²⁵ hanîf²⁶ ve Müslüman²⁷ olarak vefat ettiği ile ilgili bilgi ve rivayetler bulunmaktadır. Hadis kaynaklarında geçen bazı rivayetlerden²⁸ hareketle onun iman ettiği ve dolayısıyla Müslüman olarak vefat ettiği söylenebilirse de, onun iman edip etmediği konusunun sahih yolla bilinmediği, ancak Hıristiyanlığının malûm olduğu belirtilmektedir.²⁹

İLK VAHYİN GELİŞİNİ ANLATAN HADİSLER VE VARAKA B. NEVFEL

İlk vahyin gelişine dair hadislerde nasıl bir Varaka portresi sunulduğuna geçmeden önce genel olarak İslâm kaynaklarında Varaka b. Nevfel ile ilgili bilgileri kısaca arz etmek açıklayıcı olacaktır. Ancak öncelikle vurgulamak gerekir ki, Varaka ile ilgili İslâm kaynaklarındaki bilgiler, oldukça yetersiz olup verilen malûmat da çoğu zaman birbirinin tekrarıdır. Dolayısıyla bu bilgilerden hareketle Varaka b. Nevfel'in dinî-kültürel durumu konusunda kesin kanaat ortaya koymak zordur.

²⁵ bk. İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, I, 223; İbn Teymiyye, Ebu'l-Abbâs Takıyyüddîn, *el-Cevâbü's-sahih li men beddele dine'l-Mesih*, Metâbiu'l-Mecd tarihsiz, I, 86. Ayrıca M. Hamîdullah'ın, Varaka ve Osman b. el-Huveyris ile ilgili bilgi ve rivayetleri tetkik ettiği makalesine "Two Christians of Pre-Islamic Mecca=İslâm Öncesi Mekke'sinin İki Hıristiyanı" adını vermesi, Varaka'nın Hıristiyan öldüğü görüşünde olduğuna işaret eder.

²⁶ Varaka'nın dinî gelişimini, Hanîflik öncesi, Hanîflik ve Hanîflik sonrası olmak üzere üç safhadan ele alan görüşler de bulunmaktadır. Buna göre o, ilk önce puta tapmayı inkâr ederek putlara kurban kesmeyi reddetmiş sonra gerçeği araştırmaya koyularak Kitâb-ı Mukaddes'i incelemiş ve böylece kesin bir fikir edinmeye çalışmıştır. Hanîf dini ile ilgili bilgi edinmeye çalışarak bu dine mensup Zeyd b. Amr, Osman b. Huveyris, ve Ubeydullah b. Cahş gibi diğer hanîflerle alâka kurmuş ve bu esnada Tevrat'ı inceleyerek Allah'ın birliği fikrine ulaşmıştır ve böylece hanîf olmuştur. Daha sonra da Hz. Peygamber'e risâlet görevi verilince, ona "Bu, Hz. Mûsâ'ya inen melektir." sözünü söylemiş ve gözleri yaşlarla dolmuş fakat hanîf dininde kalmıştır. Yani bu görüşe göre o, başlangıçta da bir hanîfti sonra da bir hanîf olarak vefat etmiştir (bk. Hashmî, a.g.m., s. 19).

²⁷ bk. Makrizî, Ebu'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Ali, *İmtâ'u'l-esmâ' bi mâ li'r-Resûli mine'l-ebnâ ve'l-ahvâl ve'l-hafâde ve'l-metâ'*, thk. A. İbrâhim el-Ensârî, Katar tarihsiz, I, 17. Makrizî burada, Hz. Hatice ve Zeyd b. Hârise'den sonra "kissîs" olarak nitelediği Varaka'nın İslâm'a girdiğini söyler. Bu konuda ayrıca bk. İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, Beyrut 1327, III, 633; Hashmî, "Warakah b. Nawfal", s. 18. Bu kaynakların bazıları Varaka'nın Hz. Peygamber'in risâletini tasdik ettiğini ve onun (s.a.) sahâbîsi olduğunu ileri sürer. Varaka'yı Taberî, Beğavî, İbn Kânî, İbnü's-Seken gibi âlimlerin sahâbî olarak gördüklerini İbn Hacer naklederse de, ona göre bu âlimler ilgili görüşlerini Rûh b. Mûsâfir gibi zayıf addedilen bir râvinin rivayetine dayandırmışlardır (bk. *İsâbe*, III, 633. Yine Varaka'nın Müslüman olduğunu gösteren işaretlerden olarak bazı âlimler, Mekke müşrikleri Hz. Bilâl'e işkence ederken Varaka'nın Bilâl'e "ehad", "ehad" diye seslenip sabır dilediğini (bk. Zübeyrî, Ebû Abdullah el-Mus'ab, *Kitâbu Nesebi Kureys*, thk. E. Levi-Provençal, Kahire tarihsiz, s. 208; İsfahânî, Ebu'l-Ferec el-Kuraşî, *Kitâbu'l-Eğâni*, thk. İbrâhim el-Ebyârî, Kahire 1394/1974, III, 966-67; Zehebî, Şemsüddîn, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaûd ve dğr., Beyrut 1406/1986, I, 129, 352), bunun da onun Müslümanlığına işaret sayılacağını belirtirler. Öte yandan Varaka'nın "fetretü'l-vahy" denilen vahyin kesilmesi döneminin sonunda Müddessir sûresinin nüzûlünden hemen önceki bir dönemde vefat ettiği rivayeti (bk. İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Ahmed Abdülvehhâb Fütüh, Kahire 1414/1993, III, 18) de, onun Müslüman olduğuna işaret olarak değerlendirilebilir.

²⁸ bk. Tirmizî, Rû'yâ, 10. Bu yöndeki başka bir hadis için de bk. Hâkim, Ebû Abdillâh en-Nisâbü'ri, *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ, Beyrut 1411/1990, II, 666.

²⁹ bk. İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahih*, I, 86; Davudoğlu, Ahmed, *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, İstanbul 1977, II, 82. Ancak Davudoğlu ilk vahyin gelişini ile ilgili hadisin zâhirinin, Varaka'nın imanına delâlet ettiğini de ayrıca ifade etmektedir.

Buna göre Varaka, İslâm öncesi Mekke'de önce putperestliği reddederek Hanıflığı arayan,³⁰ Ehl-i Kitâb ve geçmiş kültürlere ait (kutsal) kitapları okuyabilen,³¹ daha sonra Hıristiyanlığı kabul ederek şahsî kullanımını için İncil'in bir kısmını Arapça'ya tercüme eden/ettiren biridir. Tevrat ve İncil başta olmak üzere bazı kutsal/dinî kitapları okumuş ve bu kitapların âlimi olan kimseleri dinlemiş, bilgili bir kimseydi.³² İbrânîce bilmekteydi ve Kitâb-ı Mukaddes'i inceleyerek onu İbrânîce harflerle Arapça'ya çevirmişti.³³

Varaka'nın İbrânîce'yi bildiği ve *Kitâb-ı Mukaddes'in bir kısmını kendi şahsî kullanımını için tercüme ettiği*³⁴ konusu, bazı problemleri ve sarıh olmayan bilgileri barındırır.³⁵ Aşağıda arz edeceğimiz gibi Buhârî'nin *Sahîh*'indeki ilk vahyin gelişi konusundaki rivayetlerde bile, çelişkili sayılabilecek ifadeler bulunmaktadır.

³⁰ bk. İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sekkâ ve dğr., Kahire 1375/1955, I, 242; Zübeyrî, *Nesebü Kureys*, s. 207; İsfahânî, *Kitâbü'l-Eğânî*, III, 965.

³¹ bk. Buhârî, *Bed'ü'l-vahy*, 3; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, I, 223, 238; Zübeyrî, *Nesebü Kureys*, s. 207; Fâkihî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk, *Ahbârü Mekke fî kadîmî'd-dehr ve hadîsîhî*, thk. Abdülmelik b. Abdullâh Düheys, Beyrut 1414, IV, 88; İsfahânî, *Eğânî*, III, 965; İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, tsh. ve thk. M. Fuâd Abdülbâkî-Abdülazîz b. Bâz, Dâru'l-fikr tarihsiz, I, 22-23. Öte yandan Süheylî (ö. 581/1185), Varaka'nın kız kardeşi Rukiyye'nin Kitâb-ı Mukaddes bilgisini ima eden dikkat çekici bir nakilde bulunur. Zira Rukiyye, -muhtemelen Varaka vasıtasıyla İncil'den öğrendiğine göre Hz. Peygamber'in gerçek peygamber olarak Resûlullah'ın babası Abdullah'ın soyundan olacağını anlamış ve onunla evlenmek istemiştir (bk. Süheylî, Ebu'l-Kâsım Abdurrahmân, *er-Ravzü'l-ünf fî tefsîri's-Sîretü'n-nebeviyye li'bnî Hişâm*, thk. Mecdî Mansûr eş-Şûrâ, Beyrut 1418/1997, I, 275).

³² bk. İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İmâdüddîn, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Ahmed Abdülvehhâb Fütayh, Kahire 1414/1993, II, 238.

³³ bk. İbn Hacer, *İsâbe*, I, 25; Hamîdullah, "Two Christians of Pre-Islamic Mecca", s. 102; Çağatay, Neşet, "Varaka", *İslam Ansiklopedisi*, XIII, 206. İlmî objektifliğinin yanında İncil'in Arapça'ya tercümesi konusundaki çalışmaları ile tanınan Sidney Griffith, Varaka ile ilgili İslâm kaynaklarındaki bilgiler içerisinde, onun "İncil'i Arapça'ya tercüme ettiği" ile "Hz. Peygamber'e gelen meleğin Hz. Mûsâ'ya da gelen 'Nâmûs' olduğu" bilgisi gibi, iki noktanın dikkat çektiğini belirtir (bk. "The Gospel in Arabic: An Inquiry into its Appearance in the First Abbasid Century", *Oriens Christianus*, LXIX, 1985, s. 144).

³⁴ Kitâb-ı Mukaddes'in ve özel olarak İncillerin İslâm öncesi dönemde Arapça'ya tercümesi oldukça detaylara sahip bir konu olup tartışmalar için bk. Griffith, "The Gospel in Arabic", s. 144-147.

³⁵ Kaynaklarda Varaka'nın İncil veya Kitâb-ı Mukaddes'i Arapça'ya tercüme ettiği ile ilgili bilgiler açık değildir. Zira Hz. Peygamber'e ilk vahyin gelişinin anlatıldığı hadiste Varaka ile ilgili olarak, "fe kâne yektübü'l-kitâbe'l-İbrânî feyektübü mine'l-İncil bi'l-İbrâniyye=Varaka İbrânîce yazabilmekte ve İncil'den de (bazı bölümleri) İbrânîce yazmaktaydı" ifadesi yer almıştır (bk. Buhârî, *Bed'ü'l-vahy*, 3). Bu ifadeler, kendi içerisinde bazı problemleri barındırmaktadır. Zira İbn Hacer'in de ifade ettiği gibi, Buhârî'nin Yûnus ve Ma'mer rivayetlerinde Varaka'nın İncil'in bazı bölümlerini Arapça yazdığı belirtilir. İbn Hacer, bütün bu rivayetlerin hepsinin doğru olduğunu söyler. Zira o, Varaka'nın iki dilde de mütemekkin biri olarak İbrânîce'yi hem konuşma hem de yazı olarak öğrenmiş ve tıpkı Arapça kitabı yazdığı gibi, İbrânî kitabını da yazdığını, ancak bazı şârihlerin bu konuda üzerinde durulmayacak gelişigüzel tevillerde bulunduğunu söylemiş ancak bunları açıklamamıştır (bk. *Fethu'l-bârî*, I, 25). Bu rivayette Varaka'nın İbrânîce ve İbrânî kitabı bilgisi önemi haizdir. Zira bu ifadelerden onun Yahudi kültürüne de vâkıf olduğu çıkarılabilir ki, rivayetin devamında Hz. Peygamber'e gelen meleğin Hz. Mûsâ'ya gelen "Nâmûs" olduğunu hiç tereddüt etmeden bildirmesi, onun Yahudilik ve Hıristiyanlığın vahiy anlayışı hakkında fikrî ve felsefî bir altyapıya sahip olduğunu düşünmemize yol açar. Ancak "el-kitâbü'l-İbrânî=İbrânî kitabı" ifadesinden tam olarak Kitâb-ı Mukaddes'in mi yoksa İbrânîce İncil'in mi kastedildiği açık değildir. Öte yandan Varaka'nın İbrânîce'yi ve dolayısıyla Yahudi kültürünü nerede, nasıl ve kimlerden öğrendiğine dair kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. O dönemde Mekke'de kayda değer bir Yahudi varlığının olmaması, Varaka'nın bunu, Mekke dışında bir yerde öğrendiğini düşünmemizi gerektirir. Varaka'nın Amr b. Nüfeyl ile gerçek dini aramak amacıyla Şam'a gitmesinin anlatıldığı rivayetlerde, onların aslı bozulmamış ve tahrif edilmemiş Hz. İsa'nın dininin hakiki temsilcisi bazı Yahudi ve Hıristiyan râhip ve Yahudi hahamlarla (rabbi) görüş-tükleri ve bunun üzerine Varaka'nın Hıristiyanlık hoşuna giderek bu dini benimsediği (bk. İbn Hacer, *a.g.e.*, I, 25) düşünülürse, onun daha önce bu dinler hakkında bilgisi olmadığı anlaşılır. Varaka'nın bu çeşit

İlgili hadis, en geniş olarak *Sahîh*'in Bed'ü'l-vahy=Vahyin Başlangıcı bölümünde yer almaktadır. Bu rivayet Hz. Âişe'den (ö. 58/678) rivayet edilmektedir. Buna göre, ilk vahyin gelişinden sonra Hz. Hatice, Resûlullah'ı amcasının oğlu Varaka b. Nevfel'e götürmüştür. Rivayette Varaka ile ilgili kısım şu meâldedir:

"...Varaka, Câhiliye döneminde Hıristiyan olmuş İbrânîce (el-kitâbe'l-İbrânî) yazabilen biriydi. Yine o, Allah'ın yazmasını dilediği kadar, İncil'den de (bazı bölümleri) İbrânîce olarak yazmaktaydı. Gözleri görmeyen yaşlı bir kimseydi. Hatice ona (Hz. Peygamber'i kastederek),

-'Ey Amcamoğlu! Kardeşinin oğlunu bir dinle' dediğinde Varaka,

-'Ey kardeşimin oğlu! Ne gördüğünü anlat bakalım' dedi. Resûlullah gördüğü şeyi bildirince Varaka,

-'Bu gördüğün, Allah'ın Mûsâ'ya (a.s.) indirdiği Nâmûs (Cebrâil)'dir...' demiştir.³⁶

Aynı rivayet Buhârî'nin *Sahîh*'inin Tefsîr bölümünde de şu ifadelerle yer almaktadır:

"Hatice onu (s.a.) alarak Varaka b. Nevfel'e götürdü. Varaka, Hatice'nin amcasının oğlu olup Câhiliye döneminde Hıristiyan olmuş bir kimseydi ve Arapça yazmaktaydı. İncil'den de Allah'ın yazmasını dilediği kadarını Arapça olarak yazmış/tercüme etmişti."³⁷

Diğer taraftan rivayet, yine Buhârî'nin *Sahîh*'inin Ta'bir kısmında ise şu meâlde geçmektedir:

"Varaka, Câhiliye döneminde Hıristiyan olmuş bir kimse olup Arapça yazmaktaydı. İncil'den de Allah'ın yazmasını dilediği kadar (bazı bölümleri) yazmaktaydı."³⁸

Varaka b. Nevfel ile ilgili Müslim'in *Sahîh*'inde bulunan rivayet de şöyledir:

"Hatice, Resûlullah'ı Varaka b. Nevfel b. Esed b. Abdü'l-Uzzâ'ya götürdü. Bu zat, Hatice'nin amcasının oğlu yani babasının kardeşi oğlu idi. Câhiliye döneminde Hıristiyanlığı benimsemiş olup Arapça yazı yazmasını bilmekte; İncil'den de Allah'ın yazmasını dilediği kadar, bazı kısımları Arapça olarak yazmakta/tercüme etmekteydi..."³⁹

Ayrıca hadis, son olarak zikredilen üç rivayetdeki lâfızlarla Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde de yer almıştır.⁴⁰

Varaka ile ilgili Buhârî rivayetlerini yakından tetkik ettiğimizde, Bed'ü'l-vahy'deki rivayet ile diğer rivayetler arasında, Varaka'nın İncil'i Arapça mı yoksa İbrânîce mi okuyup yazdığı konusunda zahirde bir tenâkuz göze çarpar. Buhârî

→

rahip ve rabbilerle ne kadar süre birlikte olduğu, başka zamanlarda onlarla görüşüp görüşmediği ve hepsinden önemlisi İbrânîce'yi ve İncil bilgisini onlardan mı öğrendiği gibi hususlarda bilgi bulunmamaktadır. Ancak gerek Hıristiyanlığın -özellikle resmî din anlayışına muhalif grupların- milâdî I. asırdan beri Arap Yarımadası'ndaki varlığının bilinmesi gerekse Yahudilerin milâttan önceki tarihlerden bu yana bu bölgelerde bulunması (bk. Hüsnî Yûsuf el-Etyar, *el-Bidayâtu'l-ülâ li'l-İsrâiliyyât fi'l-İslâm*, Kahire 1412/1991, s. 19), bu anlamda Varaka'nın işini kolaylaştırdığını söyleyebiliriz.

³⁶ Buhârî, Bed'ü'l-vahy, 3. Ayrıca bk. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, III, 54.

³⁷ Buhârî, Tefsîr (96), 1.

³⁸ Buhârî, Ta'bir, 1.

³⁹ Müslim, İmân, 160.

⁴⁰ Ahmed b. Hanbel, VI, 233.

şârihlerinin açıklayıcı bilgi vermediği ve Reşîd Rızâ'nın herhangi bir tenâkuzun olmadığını belirttiği⁴¹ bu nokta, araştırmamız açısından önemlidir. Zira eğer Varaka İncil'i -veya Kitâb-ı Mukaddes'i- İbrânîce okuyorsa, her şeyden önce bu, onun İbrânîce'yi bildiğine ve Yahudilik hakkında da bilgi sahibi olduğuna delâlet eder. Şayet bu kitabı Arapça okuyup yazıyorsa, aşağıda da değinileceği gibi bu durum, Kitâb-ı Mukaddes veya İncil'in –en azından bazı bölümlerinin- Arapça bir tercümesinin varlığını gösterir.

“Varaka'nın Allah'ın dilediği kadar İncil'den bazı şeyleri Arapça olarak yazdığı” ifadesi, yukarıda zikrettiğimiz Buhârî rivayetlerinin tamamında yer almaktadır. Müslim rivayeti ile *Ahbâru Mekke* adlı eserin sahibi Fâkihî (ö. 278/891-92ç) ve Zehebî'nin naklettiği rivayet⁴² de, bununla aynı paraleldedir. Ancak bu, Varaka'nın İbrânîce veya Ârâmîce/Süryânîce bilmediği anlamına gelmez. Nitekim söz konusu durumu göz önüne alan Muhammed Hamîdullah, Varaka'nın her iki dili de bildiğinin düşünülebileceğini söyler.⁴³ Varaka'nın İncil'i Arapça yazdığını gösteren Buhârî rivayetleri ile Müslim rivayeti, Varaka'nın isteyenler için İncil'i istinsah ettiğini⁴⁴ ima etmektedir.⁴⁵

Diğer taraftan Varaka'nın İbrânîce'yi bildiği ve Allah'ın dilediği kadar İncil'den (belli bölümleri) İbrânîce olarak yazdığını ifade eden Buhârî'nin Bed'ü'l-vahy'de zikrettiği rivayet, diğerlerinden farklılık arz eder. Zira bu rivayette geçen “yektübü=yazıyordu” ifadesinden maksadın ne olduğu açık olmayıp bunun, “telif ediyordu” manasındaki “yüellifu”, istinsah etmeyi ifade eden “yensahu”, ve “tercüme ediyordu” anlamında “yütercimü” olması muhtemeldir. Bu ifadenin “yüellifu” manasına geldiğini söylemek oldukça zordur; zira Yahudi ve Hıristiyanların kutsal kitaplarını daha önceden tedvin ve telif ettikleri bilinmektedir. Buradaki ifadenin “istinsah ediyordu” demek olan “yensehu” olması da mümkün değildir. Zira bu durumda Varaka'dan bu istinsah işini talep edenlerin olması ve bu kimselerin, İbrânî asıllı Yahudiler mi yoksa Yahudi-Hıristiyanlar mı olduğu şeklinde, dinî-mezhebî kimliğe yönelik sorular gündeme gelir. Yahudilerle Hıristiyanlar arasındaki Hz. İsa ve diğer inanç konularıyla ilgili husûmet ve tartışmalar göz önüne alındığında, İbrânî asıllı Yahudilerin, bir Hıristiyanı böyle mühim bir işi yaptırılmaları imkânsız olmasa da, oldukça zordur.

⁴¹ bk. Reşîr Rızâ, *Tefsîru'l-Menâr*, XI, 182.

⁴² bk. Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, IV, 95; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, II, 115.

⁴³ M. Hamîdullah, Varaka'nın İncil veya Kitâb-ı Mukaddes'i, anılan her iki dilde okuyup yazdığı görüşünün doğru olabileceğini söyler. Zira ona göre Varaka, Süryânîce'yi öğrenmiş, İncil'i de Arapça'ya tercüme etmiş olabilir. Böylece Hamîdullah, iki ayrı rivayetmiş izlenimi veren bu rivayetlerin arasını uzlaştırmış olmaktadır (bk. “Two Christians of Pre-Islamic Mecca: 'Uthman ibn al-Huwairith and Waraqah ibn Naufal”, s. 102). Öte yandan Hamîdullah'ın söz konusu makalede Buhârî rivayetinde geçen İbrânîce'yi Syriac/Süryânîce olarak anlaması, Süryânîce ve İbrânîce arasındaki çok yakın benzerliğe işaretir.

⁴⁴ “Varaka” isminin, etimolojik olarak kutsal kitapları istinsah etmesi ile ilgisi olduğu öne sürülmüştür. Bu iddiaya göre, Araplar, kitap istinsahını meslek edinenlere “varrâk” demektedirler (bk. Firûzâbâdî, Ebû Tâhir Mecdüddîn, *el-Kâmûsu'l-muhît*, Beyrut 1407/1987, s. 1198). Şu halde “Varaka” ismiyle, böyle bir meslek arasında bağlantı kurulabilir (bk. Etyar, *el-Bidâyetü'l-ülâ*, s. 22).

⁴⁵ Esas olarak Kitâb-ı Mukaddes'in İslâm öncesi ve İslâm döneminde Arapça'ya tercümesi meselesini ilgilendiren bu mevzu, araştırmamız bakımından önem arz etmekle birlikte, özel olarak İncil'in Arapça'ya tercümesi ve Varaka'nın bu tercümedeki rolü, Hıristiyanlığın İslâm'a etkisi iddiaları ile ilgili olarak ele alınabilecek başka çalışmaların konusudur. Ne var ki bazı araştırmacılar, ilk devir İslâm kaynaklarındaki “İncil” ifadesinin Eski ve Yeni Ahit'i kastetmek üzere kullanıldığını belirtirler (bk. Etyar, *a.g.e.*, s. 28). Buna göre İbrânîce Matta İncil'i'ni kabul eden ve “Yahudi-Hıristiyanlar” olarak isimlendirilen grup, Tevrat ve İncil'in her ikisine de uymaktaydılar. Şu halde “İncil” ifadesiyle, Tevrat'ın tamamı veya bazı kısımlarıyla birlikte Matta İncil'i de kastolunmuş olabilir.

Kaldı ki bu işi öncelikle, İbrânîce'yi bilen Yahudilerin yapması beklenmelidir. Yahudi-Hıristiyanların (Ebionitler/Jews-Christians)⁴⁶ da bunu istemeleri, aynı sebeplerle mümkün görülmemelidir. Zira Mekke'de o dönemde ne İbrânî asıllı Yahudilerin ne de Yahudi-Hıristiyanların varlığı ile ilgili *sarih bir bilgi ve rivayet* bulunmamaktadır.⁴⁷

Bu durumda hadisteki “yektübü” ifadelerinden, *Varaka'nın bu kitapların bazı bölümlerini kendi şahsî kullanımını için tercüme veya tefsir ettiği* anlaşılmalıdır ki, kanaatimizce doğruyu yansıtan görüş de bu olup Hz. Âişe'nin Varaka için söylediği, “fe yektübü mine'l-İncîli bi'l-İbrâniyye mâ şâ Allah=Allah'ın dilediği kadar İncil'den İbrânîce olarak yazıyordu” ifadesi de bunu desteklemektedir. Zira tarihen sabittir ki, Markos, Yuhanna ve Luka incillerinin aslı Yunanca; Matta İncili'nin aslı ise İbrânîce'dir. Ancak Matta İncili Pavlus'un tâbiülerince, Hz. İsa hakkındaki bazı bilgiler ile itikada dair diğer konularda Pavlus'un görüş ve inançları doğrultusunda değiştirilerek, Yunanca'ya tercüme edilmiştir.⁴⁸ Böylece Matta İncili'nin bu İbrânîce aslı, büyük oranda unutulmuş olsa da, Yahudi-Hıristiyanlar (Jewish-Christians) bu İncil'e sahip olup onların sadece Matta İncili'ne inanıp Pavlus'u reddettiklerini ve onun “Nâmûs”tan yüz çevirip irtidat ettiğine inandıkları belirtilmektedir.⁴⁹ İbn Hacer (ö. 852/1448) de Varaka'nın İncil'den dilediği kısımları Arapça ve İbrânîce olarak yazma konusunda mütemekkin olduğunu naklettikten sonra, Dâvûdî'nin,⁵⁰ Varaka'nın İbrânîce asıllı İncil'den (bazı kısımları) Arapça yazdığı (tercüme ettiği) anlamındaki sözünü⁵¹ nakleder ki, bu İncil ile yukarıda bahsedilen Yahudi-Hıristiyanların elinde bulunan İbrânîce asıllı İncil'in kastedilmesi oldukça muhtemeldir.

Varaka'nın ölüm tarihi ile ilgili bilgilerden hareketle de, Varaka'nın Hz. Peygamber'e herhangi bir etkisinin imkânîyeti tartışılmıştır. Elde mevcut veriler, Hz. Peygamber'e ilk vahiy geldiğinde Varaka'nın hayatta olduğunu gösterir. Ne var ki, Hz. Peygamber ilk vahye muhatap olduğunda Varaka'nın hayatta olup olmadığı konusunda bir tartışma yoktur. Esas tartışma, onun Hz. Peygamber'in nübüvvetini kabul edip etmediği noktasındadır.⁵² Hz. Hatice'nin Resûlullah'ı Varaka'ya götürdüğünde Varaka'nın, ilk vahiy müjdesini verdikten sonra “Allah'a yemin olsun ki, eğer Mekkeliler

⁴⁶ Yahudi-Hıristiyanlığı Yahudi kanından olanların tamamının bağlı olduğu mezhebi ifade ederse de, bir grup tarifi olarak farklı anlamlara gelir. Aynı zamanda Ebionitler diye de isimlendirilen Yahudi-Hıristiyanların Yahudilerle (Ortodoks) ilişkileri iç açıcı olmamış ve Yahudiler onları hain olarak görerek, Yahudi cemaatinin dışında saymışlardır. Yahudi-Hıristiyanlığı, Hz. İsa ve havâriilerine dayanan en eski Hıristiyan mezhebidir. Vahdâniyet konusunda hassas olup, Kur'an'daki Hz. İsa ve Hıristiyanlık ile paralel görüşlere sahiptirler. Geniş bilgi için bk. Sarıkoçlu, Ekrem, *Başlangıcından Günümüze Dinler Tarihi*, İstanbul 1985, s. 270-74.

⁴⁷ Bu ihtimal, Varaka'nın da bir Yahudi-Hıristiyan (Jewish-Christian) olduğunu hatıra getirirse de, bunu destekleyecek bilgilerden mahrumuz.

⁴⁸ bk. Ebû Zehra, Muhammed, *Muhâdarât fi'n-Nasrâniyye*, Mısır tarihsiz, s. 51-52; Şarkâvî, Muhammed Abdullah, *Fî Mukâreneti'l-edyân. Buhûs ve dirâsât*, Medînetü Nasr 1406/1986, s. 172-74.

⁴⁹ bk. Etyar, *el-Bidâyetü'l-ülâ*, s. 25-26. Bunu aynı zamanda milâdî 340'ta vefat eden Sabius el-Kaysarî de ifade etmekte ve bu Hıristiyan-Yahudilerin sadece İbrânî İncili'ne (Matta) inandıklarını belirtmektedir.

⁵⁰ İbn Hacer'in kendisinden nakilde bulunduğu söz konusu bu Dâvûdî'den maksadın, Buhârî'nin *Sahîh*'inin râvisi muhaddis-fakih Abdurrahman b. Muhammed Dâvûdî (ö. 467/1075) olması kuvvetle muhtemeldir.

⁵¹ bk. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VIII, 720.

⁵² Bu anlamda Tirmizî'nin Hz. Âişe'den naklen tahrir ettiği ve “garîb” bir hadis olduğunu belirttiği, Varaka'nın Hz. Peygamber'i tasdik ettiği ancak peygamberlik gelmeden önce vefat ettiğini ifade eden rivayet (bk. Rû'yâ, 10), ilk vahyin gelişi ile ilgili hadislerle çelişmektedir.

sana muhalefet ettiklerinde hayatta olursam, Allah'ın dinine yardımcı olacağım." sözünden hareketle, onun oldukça yaşlı olduğu ve ölümünün yaklaştığını hissettiği anlaşılır. Hz. Hatice'nin Varaka'ya ilk vahiy haberini getirmesiyle ilgili bazı kaynaklarda geçen, "Bu, Hatice'nin Varaka'ya gidişinin ilkiydi" kaydı,⁵³ sanki ikinci bir ziyaret olmuş intibai vermesi bakımından dikkat çekicidir. Ancak ne Vâkıdî ne de diğer tarihçiler, ikinci bir ziyaretten bahsetmezler.⁵⁴ Bütün bunlardan anlaşıldığına göre Varaka, Hz. Peygamber'e ilk vahyin gelişiyse vahyin kesilmesi dönemi arasında bir tarihte vefat etmiştir.⁵⁵

SONUÇ

Bütün bu bilgiler ışığında sonuç olarak Varaka'nın, putperestliği reddedip Arapların kötü alışkanlıklarına meyiletmeyen ve doğruyu araştıran bilge ve muvahhid bir Hıristiyan olduğu söylenebilir. Ancak kaynaklarda hakkında fazla bilgi bulunmaması, tarihî açıdan onun kapalı bir şahsiyet olarak kalmasına yol açmış ve bu durum, özellikle şarkiyatçılar tarafından hakkında spekülâtif birtakım yorumların yapılmasına sebep olmuştur. Yine Varaka'nın İslâm öncesi din ve kültürlerle olan irtibatı ve kutsal kitaplar konusunda İslâm kaynaklarında ve özellikle ilk vahyin gelişine dair hadislerdeki, zahirde çelişkili sayılabilecek birtakım ifadelerden hareketle pek çok şarkiyatçı, onun Hz. Peygamber'in şahsiyet ve öğretilerini şekillendirdiğini ileri sürmüştür.

Ne var ki kaynaklardaki bilgiler bir bütün olarak ele alındığında ve ilk vahyin gelişisi konusundaki hadisin muhtelif varyantlarındaki Varaka b. Nevfel ile alâkalı ifadeler iyice tetkik edildiğinde şarkiyatçıların bu yöndeki görüşlerinin, ilgili delilleri toplu olarak değerlendirmemenin yanı sıra, Hz. Peygamber'in vahiy irtibatını koparmaya matuf varsayımların da ürünü olduğu sonucu çıkmaktadır.

⁵³ Buhârî, Ta'bir, 1. Ayrıca bk. İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, Beyrut 1388/1968, I, 195.

⁵⁴ Bu ifadedeki "ilk ziyaret" ifadesinden tabii olarak, Hz. Hatice'nin daha önce amcazâdesi Varaka'yı ziyaret etmediği sonucu çıkarılabilirse de, sosyolojik gerekçeler ve Mekke'nin coğrafî yapısı dikkate alındığında Varaka ile Hz. Hatice'nin daha önce bir araya gelmediklerini söylemek oldukça zordur.

⁵⁵ bk. Hashmî, "Warakah b. Nawfal", s. 14.